Centre de Recerques del Pla d'Urgell MASCANÇÀ
Anuari 1, 2010, Pàgines 155-166

Sobre l'etimologia de Linyola i Utxafava al pla de Mascançà

Joan Yeguas
Centre de Recerques del Pla d'Urgell Mascançà

MASCANÇÀ

L'any 1461 el geògraf musulmà Ibn Abd al-Mun'im al-Himyari publicava una obra titulada *El llibre del jardí perfumat sobre les notícies dels països*, on recollia informació diversa sobre la Península Ibèrica i el Magrib, text que fou editat el 1938 per Lèvi-Provençal.[1] Al-Himyari descriu la ciutat de Lleida al segle XI i comenta que domina una extensa plana anomenada Maškīǧān. Té un territori fèrtil [...] és famosa pel seus cultius de lli, molt abundants i que exporta [...] Al pla de Maškīǧān hi ha nombrosos llogarrets petits (o granges), cultius i terres de pastura. Cada llogarret (o granja) té una torre o refugi subterrani on es refugien els pagesos en cas de necessitar-ho. Es tractava d'uns terrenys que administrativament pertanyien a la taifa de Lleida, i que foren conquerits entre els anys 1051 i 1105, entre la conquesta d'Agramunt (1051), Tàrrega (1058), Almenara (1061), la donació del terme castral d'Anglesola a Berenguer Gombau (1079) i la caiguda definitiva de Balaguer (1105). El domini de Balaguer va afavorir l'estabilització de la zona immediata a la rereguarda, com la ribera del Sió, la regió de la serra d'Almenara i, especialment, la plana de Mascançà, que fou objecte d'una intensa repoblació entre 1120 i 1140.

Amb la dominació cristiana, la manera d'anomenar el territori de Maškīǧān varia. El primer esment documental, com a Maschacam, és de l'any 1066 en el cartulari de Tavèrnoles.[2] El 1076 el comte Ermengol IV d'Urgell (el de Gerb) atorga alous a l'Espígol Gros (antiga quadra, dins el municipi de Tornabous), dins el Maschazano.[3] El 1079 Ermengol IV funda el monestir de Santa Maria de Gualter (municipi de la Baronia de Rialb, la Noguera), i el dota amb diferents drets i possessions, entre els quals, «omnibus ecclesiis que devotione fidelium in omni termino de Mascaca sunt construende. Et dono medietatem primitiarum de campo Mascaca, sicut ipsa terra Almenara pergit per vallem de Caladrel et de Finestres et de Monte Rot et usque ad Sanctam Meram et usque ad flumen Sicoris [...] termino de Maschaca». El document detalla els llocs de les primícies: Tarassó (municipi d'Agramunt), Tarrós (municipi de Tornabous), Penelles, Fuliola, Fulia Grossa (municipi de la Fuliola), Ivars d'Urgell, Montalé i Montsuar (municipi d'Ivars), Almassor i Linyola; i dos llocs enigmàtics com Sevosela (Aguilella?) i vall Calcines (un lloc amb alzines o calç).[4] Seguint el document anterior, hi ha una descripció geogràfica força interessant del Mascançà. Els límits són: la serra d'Almenara; Candarell, que s'hauria d'identificar amb les partides de Lladrell (municipi de Preixens) i d'Aladrell (municipi de Castellserà), el que avui dia es coneix com a serra d'Agramunt; Finestres, que segons Balari[5] era una serra prop de Balaguer i de la qual es fa un esment l'any 1085, i s'hauria d'identificar amb la partida de Finestra (municipi de les Penelles); Monte Rot hauria de ser un mont roig, com la partida del Tossal Roig (municipi de Montgai);

1. Émile LÉVI-PROVENÇAL, *La Peninsule Ibérique au Moyen Âge d'après le kitab al-Mitar fi Habar al Aktar d'ibn al-Munim al-Himyari* (Leiden, 1938).
2. Josefina SOLER GARCÍA, *El cartulario de Tavernoles* (Castelló de la Plana, 1961), p. 84 i 149.
3. Pedro SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer* (Barcelona, 1965), p. 83.
4. Pèire de MARCA, *Marca hispanica sive limes hispanicus*, 1688 (edició fascímil: Barcelona, 1972), doc. 275.
5. José BALARI JOVANY, *Orígenes históricos de Cataluña* (Barcelona, 1899), p. 224.

Sanctam Meram és una referència topogràfica que torna a aparèixer el 1091 a la carta de població de Bellcaire d'Urgell, indret que afrontava a orient i al nord amb la serra de sancta Mera,[6] i que s'hauria d'identificar amb l'actual serra de les Quadres, popularment coneguda com la serra de Bellmunt, on trobem el tossal de Morinyol (que hauria pogut derivar de Mera?).

Per tant, s'entén que aquests llocs esmentats serien els límits del Mascançà per la banda nord, establint una línia recta de separació dins el propi comtat d'Urgell, i com a màxim s'arribaria al *flumen* Sicoris o riu Segre. Balaguer no apareix perquè encara no havia estat conquerida, i mai és referenciada dins del Mascançà, perquè quedava a l'altra banda del Segre. El límit per la banda sud-oest serien els dominis sarraïns en aquella data i, per la banda sud-est, el comtat de Manresa (del casal de Barcelona). Segons Bramon, el pla de Maškīǧān correspondria amb l'actual pla d'Urgell que després de la conquesta cristiana rebé el nom de Mascançà.[7] Segons Eritja, el sector meridional del Mascançà seria l'actual Pla d'Urgell, limitant pel sud amb el territori de la taifa de Castelldans.[8] Segons García Biosca, el Mascançà s'estendria des del sud de la Serra d'Almenara vers Lleida, arribant en el seu extrem meridional fins a Verdú (1180) i a una torre anomenada Canet de Mascanzà (1150), que se situaria entre Mollerussa, Golmés, el Palau d'Anglesola i la Novella; és a dir, on avui trobem els Merlets, municipi de Vila-sana.[9] Llevat d'aquestes dues excepcions, Canet de Mascançà (com a lloc fronterer) i Verdú (cosa més rara), la resta d'indrets que s'esmenten dins del camp de Mascançà pertanyien a l'antic comtat d'Urgell. Per exemple, mai apareix una referència a Mascançà quan s'al·ludeixen les poblacions del terme castral d'Anglesola, ni al *Liber Feudorum Maior*, ni a les cartes de població o donació de la Novella (1147), el Palau d'Anglesola (1148), Bafes –actual Torre del Faixes, municipi de Vila-sana (1154), Preixana (1155), Mollerussa (1157), Avinavita –actual Torre de la Benita, municipi del Palau d'Anglesola– (1158), Castellnou de Seana (1179), Golmès (1204).

El 1080 un instrument situa la vila de Verdú al final de la «marchiarum de Mascanzano».[10] El mateix 1080 trobem una propietat a la plana que s'anomena Mascanciano.[11] I també el 1080 Ermengol IV atorga a Guillem Isarn un lloc, la Fuliola, que estava «in marchia in Mascançani plana ultra castrum Almenara... in planicie Mascancani».[12] Entre 1080 i 1092 Ermengol IV atorga la desapareguda torre de Faneca, situada entre Bellcaire d'Urgell i la Sentiu de Sió, «*in campo Mascancano*». Aquest document és quasi repetit el 1143 en la confirmació de la donació.[13] El 1083 Ermengol IV fa donació de delmes i primícies del «campo Mascanca» o «termino de Mascanca» a l'església de Santa Maria de Ripoll, que s'ubica entre «la serra Dalmenara versus Ispaniam».[14] Ermengol IV (mort el 1092) féu testament on

6. Josefina SOLER GARCÍA, *El cartulario de Tavernoles...*, p. 102; Pedro SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer...*, p. 84.

7. Dolors BRAMON, «Sitges a la frontera de Lleida. Una nota d'arqueologia lleidatana a partir d'uns textos d'al-Himyari i d'al-Qazwini», *Miscel·lània homenatge a Josep Lladonosa* (Lleida, 1992), p. 73.

8. Xavier ERITJA CUIRÓ, «Qüestions entorn de la frontera meridional del «fahs Maskigan» (s. XI-XII)», Jordi Bolós - Joan J. Busqueta (curadors), *Territori i societat a l'Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, III (1999-2000) (Lleida, 2000), p. 296.

9. Joan Eusebi GARCÍA i BIOSCA, *Els orígens del terme de Lleida. La formació d'un territori urbà (s. XI i XII)*, (Lleida, 1995), p. 129.

10. Prim BERTRAN, *Noves aportacions sobre la repoblació de Verdú. En el centenari de la seva carta de franquesa (1184-1984)*, (Lleida, 1984), p. 15-16 i doc. 2.

11. J. E. GARCÍA BIOSCA, *Els orígens del terme de Lleida...*, p. 129.

12. José Mª FONT RIUS, *Cartas de población y franquicia de Cataluña* (Madrid - Barcelona, 1969), vol. I, p. 62-63 (doc. 36).

13. J. M. FONT RIUS, *Cartas de población...*, vol. I, docs. 35 i 60.

14. Joaquín Lorenzo VILLANUEVA - Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España* (Madrid, 1802-1852), vol. XII (La Seu d'Urgell i Girona), p. 231-233.

nomena hereu al seu fill homònim, Ermengol V (el de Mollerussa), on li deixa al sud del comtat «los castillos de Agramunt y Almenara, y todo el campo de Mascancano».[15] El 1106 els vescomtes d'Àger subinfeuden la Suda de Balaguer a Arnau Berenguer d'Anglesola amb la sexta part dels seus drets i altres béns, entre els quals hi ha una almúnia (o granja) al Mascazan.[16] El 1139 Ermengol VI fa donació a un grup de sis repobladors de Bellcaire d'Urgell, un indret que estava «*in finibus marchiarum in campo Mascanchani contra civitatem Balagarii*»; i el mateix any, hi ha la donació de Bellestar, avui dins el municipi de Penelles, que estava «*in campo Mascanzano contra Linerola*»; document quasi repetit el 1157, en l'atorgament de donació a favor de Ramon Vall-llebrera, els seus germans, i Pere Negre, de Pradell de Sió.[17] L'any 1150 Arnau Berenguer d'Anglesola i els seus fills atorguen a la canònica de Santa Maria de Solsona la meitat d'una torre anomenada Canet Mascanza.[18] El 1177 Ermengol VII (el de València) especifica en el seu testament que volia pagar els seus deutes mtijançant els béns que tenia, entre altres «*in campo de Mascancano scilicet Linerola*».[19]

Segons Coromines, seguit per Turull, Mascançà és un topònim d'origen romà, amb la terminació adjectival –(i)anum, i creu que deriva del nom Maxentius, emperador de Roma entre 306-312. El campus Maxentianus hauria estat un lloc fortificat, establert en previsió de les invasions dels bàrbars per defensar la ciutat d'Ilerda. Turull comenta que el topònim està format semànticament per un antropotopònim, l'estrat lingüístic del qual procedeix del llatí, i morfològicament està compost per la suma d'un nom personal més l'acabament en –à.[20] De la mateixa manera, existeix un municipi a Itàlia anomenat Massanzago, província de Pàdova, que deriva del nom del mateix emperador romà; també val la pena esmentar que a Itàlia existeix el cognom Mascanzano. Per Bolòs, Macançà també és un nom d'orígen romà i servia per anomenar la plana d'Urgell en època islàmica.[21] Es tracta d'un topònim que hauria servit per anomenar la zona en època de repoblació cristiana, però que, progressivament, es va deixar d'utilitzar.

LINYOLA

Hi ha moltes i diferents hipòtesis per explicar l'etimologia de Linyola. Aydillo comenta la possibilitat que estigués relacions amb una cabana de fagàcies. Les fagàcies són arbres o arbustos d'una mateixa família, com per exemple el roure o l'alzina.[22] Griera proposa que el nom vindria d'un personatge romà anomenat Linius.[23] Balañà, qui proposava que Linyola va tenir una torre andalusina, defensa una hipòtesi aràbiga per a l'origen del nom; en aquest sentit esmenta dues possibilitats, les dues derivades de l'àrab clàssic: al-àyina, que significa els ramats (que potser va donar lloc a poblacions com Santa Linya

15. Jeroni PUJADES, *Dietari*, 1601-1630, (edició consultada: *Crónica universal del Principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII*, 8 vols., Barcelona, 1829-1832), vol. VIII, p. 98.
16. Francesc FITÉ, *Reculls d'història de la vall d'Àger. Període antic i medieval* (Bellpuig, 1985), p. 207.
17. J. M. FONT RIUS, *Cartas de población...*, vol. I, docs. 56, 57 i 107.
18. J. E. GARCÍA BIOSCA, *Els orígens del terme de Lleida...*, p. 129.
19. Dídac MONTFAR-SORTS, *Historia de los condes de Urgel, 1600-1652*, (edició consultada: a cura de Pròsper de Bofarull, Barcelona, 1853 -Colección Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, 9), p. 419.
20. Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae* (Barcelona, 1989-1997), vol. V, p. 217; Albert TURULL i RUBINAT, *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, (Barcelona, 2007), p. 98, 128 i fitxa 1062.
21. Jordi BOLÒS, *Història, cartografia i toponímia. Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes* (València, 18-21 d'abril de 2001) (València, 2002), p. 1024.
22. Julián AYDILLO SAN MARTÍN, *Pueblos y apellidos de España. Diccionario etimológico* (Alacant, 2006), p. 178.
23. Antoni GRIERA, «Las parroquias de la Seo de Urgel», *Boletín de Dialectología Española*, núm. 38 (1962), p. 41.

–la Noguera– o Linya –el Solsonès); i al-ula que significa «lloc destacat enlairat».[24] Mestre, recollint els textos de l'historiador àrab Ibn al-Atir (1160-1233), formulava la hipòtesi que Linyola hauria pogut estar reconstruïda per Ismā'īl ibn Mūsà, governador andalusí de Lleida i senyor de Montsó, de la nissaga dels Banu Qassi, el qual féu reedificar la fortificació de Lleida i el sistema defensiu d'algunes fortaleses (husun) de les rodalies, a l'any 270 de l'Ègira (o 883-884 de l'era cristiana), cosa que fou mal vista pel comte Guifré el Pilós.[25] Però Ibn al-Atir no esmenta en cap moment Linyola. I tampoc apareix relacionada entre les fortaleses que esmenta Sénac, a partir del testimoni d'Admad Al-Rāsi (889-955).[26]
La primera menció documental de Linyola la trobem l'any 1079 quan, com ja hem esmentat, Ermengol IV d'Urgell funda el monestir de Santa Maria de Gualter i la dota amb diferents rendes, entre les quals hi ha les primícies de la quadra de Linerola.[27] El 1120 Ermengol VI i la seva muller confirmen el feu de Linerola a Ramon Arnau.[28] El 1139 la referida donació de Bellestar, «*in campo Mascanzano contra Linerola*». El 1151 el papa Eugeni III fa una butlla on es confirmen les possessions de la canònica de Santa Maria de Solsona, entre les quals hi ha l'església de Linerola.[29] El 1177 ja hem comentat com Ermengol VII especifica en el seu testament que volia pagar els seus deutes mitjançant els béns que tenia, entre altres «in campo de Mascancano scilicet Linerola». Costa Bafarull troba la vila referenciada com a Linerola el 1180 i 1188.[30] Abans de 1183 Ermengol VII atorga una carta de població a vuit habitants de Bellcaire, i s'esmenta un terreny prop del «termino de Linerola».[31] El 1185 Ermengol VIII fa donació a la seva muller Elvira, amb motiu de les noces, dels castells de diferents llocs, entre els quals el de Linerola.[32] El 1189 Ermengol VIII atorga una porció de terra al «termino de Linerola».[33] El 1191 Ermengol VIII i la seva muller donen part del delme de Linerola al monestir de Santes Creus.[34] El 1236 Jaume I el conqueridor i Ponç I d'Urgell estipulen una concòrdia on apareix el «*castrum et villam de Linerola*».[35] El 1259 el rei

---

24. Pere BALAÑÀ i ABADIA, *Els noms de lloc de Catalunya: aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat* (Barcelona, 1990), p. 188; Pere BALAÑÀ i ABADIA, L'Islam a Catalunya: segles VIII-XII (Barcelona, 1997), p. 75-76. Vegeu també: Peter SCALES, «La red militar en el Thagr al-a'la en los siglos x y xi: Cataluña», *Actas del Primer Congreso de Arqueología Medieval Española* (Huesca, 1985) (Zaragoza, 1986), volum 9, p. 221-236.
25. IBN AL-ATIR, *Al-Kamilfl-tuirlh*, 1160-1233, (edició consultada: E. Fagnan, Annales du Maghreb et de l'Espagne, Argel, 1901); Esteve MESTRE i ROIGÉ (coord.), *Història de Linyola* (Lleida, 1987), p. 32, 34 i 37. Vegeu també: Alberto CAÑADA JUSTE, Los Banu Qasi (714-924), *Príncipe de Viana*, núm. 158-159 (1980), p. 5-95.
26. Philipe SÉNAC, «Note sur les husun de Lérida», *Melanges de la Casa de Velázquez*, núm. XXIV (1988), p. 53-70.
27. Potser és el mateix document, on Eritja també documenta la quadra de Linerola, i en el mateix 1079. Vegeu: Xavier ERITJA i CIURÓ, *De l'«Almunia» a la «turris»: organització de l'espai a la regió de Lleida* (segles XI-XIII) (Lleida, 1998), p. 23.
28. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*..., p. 53.
29. Vegeu el document, treballat per Antoni Pladevall, a l'enciclopèdia *Catalunya Romànica*, Barcelona, 1984, vol. XIII, p. 284.
30. Domingo COSTA BAFARULL, *Memorias de la ciudad de Solsona y su Iglesia*, 1806, (edició consultada: 2 vols., Balmes, Barcelona, 1959), vol. II, p. 646 i 649.
31. J. M. FONT RIUS, *Cartas de población*..., vol. I, doc. 168.
32. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer*..., p. 232.
33. Joaquim MIRET i SANS, *Les Cases de templers y hospitalers en Catalunya: aplech de noves y documents històrichs* (Barcelona, 1910), p. 132.
34. Federico UDINA (curador), *El Llibre Blanch de Santes Creus. Cartulario del siglo XII* (Barcelona, 1947), p. 343.
35. Francisco MIQUEL ROSELL, *Liber feudorum maior. Cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corna de Aragón* (Barcelona, 1945-1947), vol. I, p. 172 i següents.

Jaume I redueix Àlvar I d'Urgell i li reclama els poders que tenia a diferents llocs, com ara Linerola.[36] El 1291 Ermengol va posar deu làmpades d'oli a l'abadia de Montserrat que havien de cremar de dia i nit amb una dotació de 150 sous anuals, que s'havien de treure del delmes de Linerola.[37]

Linerola és un topònim consolidat i, a partir d'aquesta variant, es realitzen deformacions puntuals, però que no consoliden cap tendència. A partir de finals del segle XII trobem alguna lleugera derivació: el 1191 Ermengol IV i la seva muller donen al monestir de Santes Creus blat dels delmes de Lineriola. En el segle XIII i XIV es documenta una variant que substitueix la r per la s: Linesola. El 1228 apareix el lloc Linesola en el contracte de concubinatge entre el rei Jaume I i la comtessa Aurembiaix d'Urgell.[38] En aquest mateix any 1228 s'hauria de datar l'esment de la rendició de Linesola davant Jaume I.[39] El 1308 s'atorga a la vila de Linesola una sentència resolutòria d'un plet entre la ciutat de Balaguer i els seus carnissers.[40] El 1315 apareix Linesola en una relació de fets ocorreguts al comtat d'Urgell en temps de Jaume II. El 1376 diferents viles que havien donat diners pel matrimoni de Pere II d'Urgell li demanen contrapartides i s'esmenta un personatge anomenat Joan d'Altés «nuntii loci Linesole».[41] Múltiples variants que han estat recollides per Valeri Serra, Mestre, Coromines i Civit: Linarola, Linyerola, Llinerola, Linesola, Lineriola, Linyesola, Lignerola, Lineola, Liniola, Lliniola, Liñola, Llinyola, Lliñiola, Ninyola, Niñola, Linyata i Lenola.[42]

Mestre i Civit, recollint la tradició popular de la vila, com l'escut de la porta de l'església (realitzada l'any 1601 per Andrea Fortunato de Peregrinis) o l'escut de l'antic retaule major (capitulat el 1604 per Francesc Rubió, Claudi Perret i Miquel Rubiol), així com en la majoria de segells de la Paeria i posterior Ajuntament, on sempre apareix un feix de lli, arriba a la conclusió que la paraula remet al cultiu del lli.[43] Segons Coromines, seguit per Turull, tot s'inicia amb la paraula Linariola, que al seu moment provindria de Linaria (plural de Linare), és a dir, camps de lli. El mateix que Llinars (català), Linares (castellà) o Lignières (francès: dues a la Picardia, altres dues al Cher, una al Loira, una a la Charente, una a Borgonya i una altra a Suïssa). Turull comenta que el topònim està format semànticament per un fitotopònim, l'estrat lingüístic del qual és procedent del llatí, i morfològicament està compost per la suma d'un nom personal més l'acabament en –ola.[44] A aquesta mateixa hipòtesi del lli arriben altres especialistes en

36. P. SANAHUJA, *Història de la ciutat de Balaguer...*, p. 240.

37. Benet RIBAS i CALAF, (edició i notes a cura de F. X. Altés Aguiló, amb la col·laboració de Josep Galobar i Soler), *Annals de Montserrat (1258-1485)*, (Barcelona, 1997), p. 148.

38. Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I* (Barcelona, 1968), p. 298.

39. Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques* (Barcelona, 1971), p. 24.

40. Dolors DOMINGO *et alii*, *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer* (Lleida, 1997), doc. 7.

41. D. DOMINGO *et alii*, *Pergamins de privilegis de la ciutat de Balaguer...*, doc. 33.

42. E. MESTRE ROIGÉ (coord.), *Història de Linyola...*, p. 18; Esteve MESTRE i ROIGÉ, «La Verge de les Sogues i Linyola», *Barret Picat* núm. 20 (agost de 1982), p. 23-25; J. COROMINES *et alii, Onomasticon Cataloniae...*, vol. V, p. 21-22; Joan CIVIT i ESMATGES, *Linyola, el meu poble: fragments il·lustrats del seu passat i del seu present* (Linyola, 2002), p. 15-16.

43. E. MESTRE ROIGÉ (coord.), *Història de Linyola...*, p. 18; J. CIVIT ESMATGES, *Linyola, el meu poble...*, p. 15-16. Sobre la portada i l'antic retaule de la parroquial, vegeu: Joan YEGUAS i GASSÓ, «Escultura al Pla d'Urgell entre 1500 i 1640», *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 19 (2006), p. 145-174.

44. J. COROMINES *et alii, Onomasticon Cataloniae...*, vol. V, p. 21-22; A. TURULL, *La toponímia de les comarques de Ponent...*, p. 95, 212 i fitxa 0924.

Fig. 1. Mapa del Mascançà dins el comtat d'Urgell (elaborat: J.Y.)

Fig. 2. Escut de Linyola, portada de l'església, cap a 1600, Linyola (foto: J.Y.)

Fig. 3. Escut de Linyola, figura de l'antic retaule major, 1604, Linyola (foto: J.Y.).

etimologia.[45] De *lli* deriven paraules catalanes com *linyol* (també dit *llinyol*) que, segons el diccionari Alcover-Moll, és un fil o cordill fort, o un fil cru empegat amb què els sabaters cosien les soles de les sabates.

Una segona variant, consolidada entre el segle XIII fins al XVIII, és Lineola, fruit de la supressió de la r de Linerola o la s de Linesola.[46] El 1207, en la consagració del temple de Santa Maria de Gualter, els comtes d'Urgell doten l'església amb part del delme de Lineola. Bisson documenta la mateixa forma el 1210.[47] El 1268 el monarca Jaume I es compromet a compensar el comte d'Urgell per haver-li sostret diferents viles, entre les quals Lineola. El 1363 trobem l'esment de Lineola en el judici que el rei Pere III el Cerimoniós féu contra Bernat II de Cabrera.[48] El 1376, en el mateix document esmentat sobre Linesola, apareix un personatge anomenat Bernat Oliver «procurator et sindicus Lineole». El 1413 trobem Lineola en una carta que va escriure Ferran I d'Antequera a l'infant Alfons, futur Alfons V el Magnànim.[49] El 1413 apareix Liniola en el procés realitzat contra Jaume II d'Urgell.[50] El 1585 Henrique Cock esmenta Liniola en el viatge realitzat per Felip II. I també Liniola surt referenciada el 26 d'octubre de 1708, quan té lloc una reunió d'oficials durant la Guerra de Successió.[51] Una petita variant és amb doble l inicial, Lliniola, citada el 1647 per Argaiz en comentar la notícia de les làmpades d'oli posades pel comte Ermengol el 1291 a Montserrat, i també en els fogatges d'inicis del segle XVIII.

La variant Liniola podria derivar de *linia, linarius* o *linaria*. Liniola equivaldria a ratlleta, que, segons Mestre i Civit, podria indicar una línia fronterera entre cristians i àrabs; però no ho creuen possible, ja que Linyola fou una població musulmana conquerida pel comte d'Urgell, és a dir, abans de ser frontera.[52] Però també podia haver estat frontera a l'època romana, i llavors es vincularia amb l'espai fortificat del campus Maxentianus que proposava Coromines. El mateix Coromines rebutja aquesta la possibilitat; en canvi, reconeix que sí que podrien derivar-hi poblacions franceses amb noms similars com Lignairoles i Lignairoilles (les dues a l'Aude francès o Occitània) i Lignerolles (dues a l'Alta Normandia, una a la Baixa Normandia, una a Borgonya, una a Auvèrnia, una al departament de Loiret i una al departament d'Indre).[53] Curiosament, moltes d'aquestes viles es documenten a l'època medieval en llatí com a Linariola o Linerola.

---

45. Vegeu: Josep MORAN - Mar BATLLE - Joan Antón RABELLA, *Topònims catalans. Etimologia i pronúncia* (Montserrat, 2002), p. 89.

46. Antoni BACH i RIU, «Els documents dels priorat de Santa Maria de Gualter a l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles XI-XIII)», *Urgellia*, núm. 8 (1986-1987), doc. 27.

47. Thomas N. BISSON, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)* (Berkeley, 1984), doc. 129.

48. Manuel de BOFARULL de SARTORIO, *Proceso contra Bernardo de Cabrera mandado fomar por el rey don Pedro IV (Barcelona, 1867-1868)*, vol. III, p. 121, 224, 244, 289-290, 310 i 381.

49. Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ (ed.), *Epistolari de Ferran I d'Antequera amb els Infants d'Aragó i la reina Elionor (1413-1416)* (València, 2004), p. 38.

50. Manuel de BOFARULL de SARTORIO, *Proceso contra el último conde de Urgel y su familia*, (Barcelona, 1868), p. 299.

51. Henrique COCK, *Relación del viaje hecho por Felipe II, en 1585, a Zaragoza, Barcelona y Valencia*, (Madrid, 1876), p. 149; Isaac de LARREY, *Histoire de France sous le regne de Louis XIV* (Rotterdam, 1721-1722), p. 145 i 218.

52. E. MESTRE ROIGÉ (coord.), *Història de Linyola*..., p. 18. Vegeu també: Esteve MESTRE i ROIGÉ, «Curiositats de «Lliniola», «Llinerola», Linyola i sobre l'església de Linyola. Possibilitats», *Barret Picat*, núm. 13 (1981); Esteve MESTRE i ROIGÉ, «Origen del nom de Linyola», *Barret Picat*, núm. 25 (setembre de 1983), p. 3; Esteve MESTRE i ROIGÉ, «El nom de Linyola», *Barret Picat*, núm. 33 (juliol de 1985), p. 22; Esteve MESTRE i ROIGÉ, «Més sobre el nom de Linyola», *Barret Picat*, núm. 61 (setembre de 1990), p. 13.

53. E. MESTRE ROIGÉ (coord.), *Història de Linyola*..., p. 18; J. COROMINES *et alii, Onomasticon Cataloniae*..., vol. V, p. 21-22.

També trobem aquesta variant a Itàlia. En concret, tenim el municipi de Linarolo (a la província de Pavia, a la Llombardia) i la pedania de Lignola al municipi de Crescentino (província de Vercelli, al Piemont). Tenint en compte que el so és el mateix ja que la grafia gn italiana és el mateix que la ny catalana, la Lignola italiana es pronunciaria exactament igual com la Linyola catalana. L'existència d'aquest homònim italià ens remet a aquesta llengua, i, segons un diccionari d'arcaismes italians dels segles XIII i XIV, trobem com el poeta Giacomino da Verona utilitza la paraula *lignola* per referir-se a una línia o petita part d'un escrit o un vers.[54] Segons els diccionaris històrics de la llengua italiana antiga, la paraula *lignola* (així com *lignuola* o *lignora*) sembla derivar del mot llatí lineola, diminutiu de linea o línia. En un text del segle XIV, editat a Nàpols sobre la destrucció de Troia, s'utilitza lignola com a línia del perfil d'una cara, és a dir, també es podria entendre com a silueta d'un turó o el *skyline* d'una vila.[55] En català tenim la paraula llinyola, que, segons el diccionari Alcover-Moll, és un cordill impregnat de tinta que serveix per marcar línies rectes damunt les fustes per a construir parets, o per sembrar plantes a rengle. La derivada dialectal de llinyola és nyinyola. Al municipi de Vilaplana (el Baix Camp), trobem la cova de Ninyola; i al municipi de Picassent (Horta del Sud, País Valencià) hi ha l'antic llogarret de Ninyerola, famós per les seves pedreres d'alabastre i fonts d'aigua.

A títol de curiositat, existeixen poblacions amb noms propers al de Linyola, únicament, per la seva sonoritat: Vinyols (el Baix Camp), Vinyoles d'Orís (Osona) o Vinyoles de Portavella (el Ripollès); Polinyà del Vallès (el Vallès Occidental) o Polinyà de Xúquer (la Ribera Baixa); i tots aquells acabats en -ola, com per exemple Fuliola (l'Urgell) o Oliola (la Noguera), o casos com Brunyola (la Selva), que Coromines associa al riu aranès Unhola, i comenta l'acabat -iola que podria venir del cèltic -onnia (aigua, riu o corrent d'aigua). Al marge d'aquestes explicacions, hi ha dues teories bastant sòlides: una que ho fa derivar del lli i una altra de línia.

Una darrer aspecte vinculat amb les derivades del mot de la vila són els cognoms, ja que un 59 % dels cognoms de l'estat espanyol són d'origen toponímic, lligat a l'emigració.[56] En l'actualitat, després de mirar l'Institut d'Estadística de Catalunya i l'Instituto Nacional de Estadística (Madrid), a Espanya no existeix cap persona que tingui un cognom amb cap de les possibles variants que hem esmentat. En el passat, el 1204 trobem un Guillem de Linarola, frare de la zona d'Osca i, entre 1236 i 1258, un rector que s'anomenava Bernat de Linerola a la zona de Tortosa.[57] A Itàlia trobem el cognom Lignola però no sabem si són originaris dels pobles homònims italians, francesos, occitans, o, directament, de la nostra Linyola catalana en el decurs de la dominació de la Corona d'Aragó del regne de Nàpols. Justament en una localitat de l'entorn metropolità partenopeu trobem el municipi de San Giorgio a Cremano, i a la Via G. A. Gallante (núm. 65-73) trobem un palau anomenat Villa Lignola, que fou erigit el 1742 per un personatge anomenat Bernardo Lignola.

---

54. Giusepe BONGHI, *Arcaismi del due-trecento* (1996). Vegeu: http://www.classicitaliani.it/index233.htm

55. Vegeu: http://ovipc44.ovi.cnr.it

56. Vegeu: R. FAURE – M. A. RIBES – A. GARCÍA, *Diccionario de apellidos españoles* (Madrid, 2001).

57. Antonio DURAN GUDIOL, *Colección diplomática de la catedral de Huesca, 1965, vol. 7, p. 640; Florencio JANER, Condición social de los moriscos de España: causas de su expulsión y consecuencias que ésta produjo en el orden económico y político* (Madrid, 1857), p. 191-192; J. M. FONT RIUS, *Cartas de población…*, vol. I, docs. 76, 265, 275, 303 i 382.

UTXAFAVA

Segons Díez-Coronel, Utxafava té origen àrab, procedent del mot *burchafavo*, on l'arrel *borch* significaria *torre*; fins i tot s'arriba a proposar que derivaria de Borch-Habib.[58] Una hipòtesi àrab que també recull Torres Gros.[59] En concret, l'arrel àrab burj- vol dir torre, i el significat en llatí (burg) va derivar cap a les edificacions al voltant d'un castell o vila murallada. Segons Eritja, aquesta arrel és completament d'herència andalusí, com altres exemples de la taifa de Lleida: Utxesa (Torres de Segre), Burgebut (Altona) o Butsènit de Montgai.[60] Sense cap mena d'argument, les llegendes populars que circulen per Vila-sana també fan derivar la toponímia de l'àrab, i creuen que significa terra pantanosa o terra de llacs, per l'existència de nombroses llacunes i bassas (algunes conegudes com a clots), la majoria desecades, en el terme de la població. Segons el testimoni de Maria Sanahuja (Vila-sana, 1962), aquesta teoria l'havia escoltada de Josep Maria Ballarín (Barcelona, 1920), l'ínclit escriptor que fou rector de Vila-sana (i arquitecte, va fer construir l'actual campanar, a semblança de la torre de la Novella Alta). Ballarín reflectaix la seva estima vers Vila-sana, titulant «Utxafava» un capítol del seu llibre Tronxo, *m'hi torno* (1994).

Fig. 4. Vila Lignola, 1742, San Giorgio a Cremano (foto: M. Iazza).

La proposta Butxafava, amb *b*, també fou contemplada per Coromines, però la va rebutjar, ja que comenta que estava contaminada per un apel·latiu despectiu usat en època contemporània; noteu com no aparetx la b inicial en cap document fins a finals del segle XIX o inicis del XX. Coromines també comenta unes possibles inundacions de bursada, produïdes per les aigües que rebia l'estany d'Ivars-Vilasana o llacuna d'Utxafava, que podria haver dut a les variants Bursafava o Burxafava (mai recollides). Curiosament, al municipi de Mediona (Alt Penedès), trobem el camí de Butxafava, que conduaix fins a la finca de Comarquinal, ja al terme de Sant Quintí de Mediona. També hi ha altres viles amb noms simi-

58. Luis DÍEZ-CORONEL MONTULL, «Una antigua torre-atalaya en el castillo de la Rápita», *Ilerda*, núm. 27-28 (1963–1965), p. 86; Luis DÍEZ-CORONEL MONTULL, «Vilasana. Notas de arqueología. Lérida», *Empúries. Revista de món clàssic i antiguitat tardana*, núm. 26-27 (1964-1965), p. 321-322.

59. Jaume TORRES I GROS, *Història de Vila-sana (baronia d'Utxafava)* (Vila-sana, 1984), p. 15-16.

60. X. ERITJA, *De l'«Almunia» a la «turris»...*, p. 29.

lars: Buglafava (llogarret d'Ozzano dell'Emilia, prop de Bolonya), i Marcafava o Marquefave (departament francès de l'Alta Garona). A Itàlia també trobem la riera de Cocofava (al municipi de Villammare, a Salern); en canvi, cognoms com Beccafava o Papafava anirien per una altra banda. Pel que fa a la terminació –fava, més que relacionar-ho amb llegums, creiem que deriva de la paraula *fòvea*,
que en català també admet la variant *fova*, que significa un clot fet a terra, i que quadra a la perfecció amb l'orografia del nucli. Fova en castellà s'anomena hoyo; per exemple, trobem una comarca a l'Aragó anomenada Hoya de Huesca.
El primer esment documental és d'època cristiana i s'hauria de datar entre 1079 i 1154 (Eritja esmenta com de 1079 i Torres Gros de 1159), és un llistat de preveres de l'antic bisbat de Vic (bisbat de Solsona des del 1593) destinats a les poblacions que integraven el terme castral d'Anglesola, entre els quals hi havia Oxafava.[61] El 1179, Uxafaba consta entre els dominis llegats per Bernat d'Anglesola al seu fill Berenguer.[62] El mateix 1179, Guillem de Canós i la seva muller Berenguera venen béns a la comunitat de Poblet, entre els quals hi ha uns terrenys entre Oxafaban et Juarç [Ivars d'Urgell].[63] El 1180, Uvaxafaba surt en el document pel qual el rei Alfons I va posar fi a les acusacions mútues entre els Anglesola d'Anglesola i els de Bellpuig.[64] El mateix 1180, Guillem I d'Anglesola i la seva muller concedeixen als templers el dret de poder llenyar i dur els ramats a diferents alous, entre els quals Oxasava.[65] El 1181 Guillem I d'Anglesola i la seva muller concedeixen a la casa del Temple els prats i la llenya que tenen a diferents llocs, entre els quals Oxafaba i Pulcro Podio (aquest és el primer esment de Bellpuig en aquesta variant).[66] Encara el 1181, Bernat d'Anglesola deixa a un fill seu diferents possessions, entre les quals trobem Exafava.[67] El 1189, Ermengol VIII atorga una porció de terra a Linyola, molt pròxima al «terminum castro de Oixafaba».[68] Entre el 24 i el 27 de juliol de 1259 el rei Jaume I el Conqueridor va romandre al castell de Orsafava, i, poc després, entre el 8 i 10 d'abril de 1260 repeteix estada i s'esmenta la població com Oxafaba.[69] El 1260 Jaume I el Conqueridor escriu a Berenguer Arnau d'Anglesola sobre els drets que tenia sobre els castells de Butsènit d'Urgell i Exafaba, i posteriorment surt referenciat Exifaba.[70] El 1300 en el llibre de privilegis de Tàrrega la trobem com a Uxefave.[71]
Des de 1278-1283, Utxafava esdevé una petita baronia a favor de Ramon d'Anglesola, fill segon de Berenguer d'Anglesola i Butsènit i estava formada pel terme d'Utxafava i el nucli dels Albercs (actualment deshabitat i conegut com els Oberts -entre Vila-sana i Golmés-, també són esmentats com Obercs o Aubercs.[72] Utxafava es va despoblar amb les pestilències del segle XIV i les migracions successi-

61. X. ERITJA, «Qüestions entorn de la frontera meridional...», p. 297-298; Jaume TORRES i GROS, *Història de Bellpuig dins del principat de Catalunya* (Bellpuig, 1980), p. 18. Vegeu el document fotografiat i transcrit per Antoni Pladevall i Albert Benet: *Catalunya Romànica* (Barcelona, 1984), vol. II, p. 73.

62. Ramon SAROBE i HUESCA, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Gardeny: 1070-1200*, (Barcelona, 1998), doc. 339.

63. Joan PONS i MARQUÈS (ed.), *Cartulari de Poblet. Edició del manuscrit de Tarragona* (Barcelona, 1938), doc. 113.

64. R. SAROBE HUESCA, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Gardeny...*, doc. 365.

65. J. MIRET SANS, *Les Cases de templers...*, p. 155.

66. R. SAROBE HUESCA, Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Gardeny..., doc. 366.

67. Francesc CARRERAS CANDI, *Miscelanea histórica catalana* (Barcelona, 1905-1906), vol. II, p. 469.

68. J. MIRET SANS, *Les Cases de templers...*, p. 132.

69. Joaquim MIRET i SANS, *Itinerari de Jaume I el conqueridor* (Barcelona, 1918), p. 289 i 300.

70. Manuel CUBELLS, «Documentos diplomáticos aragoneses (1259-1284)», *Revue Hispanique*, núm. 37, (1916), p. 121-122. Vegeu-ho també: Ambrosio HUICI - María Desamparados CABANES, *Documentos de Jaime I de Aragón* (València, 1976-1988), 5 vols., docs. 1173 i 1174.

71. Gener GONZALVO et alii (eds.), *Els llibres de privilegis de Tàrrega (1058-1473)* (Barcelona, 1997), docs. 21 i 22.

72. Gaspar FELIU i MONFORT, «La baronia d'Utxafava (1283-1422)», *Acta Historica et Archaeologica et Mediaevalia*, núm. 25 (2003-2004), p. 257-276.

ves. En el fogatge realitzat els anys 1360 i 1370, jutnament amb els Albercs, teia 43 focs, o sigui, 215 habitants; pocs anys després, el 1378 només tenia 12 focs o 60 habitants. Ja no apareix esmentada en els fogatges del 1497 i 1553.[73] De tota manera, Bach afirma que el 1526 encara tenia un rector.[74] La repoblació de l'indret es va produir al segle XVIII.[75] En l'actualitat s'anomena Vila-sana (el Pla d'Urgell), municipi creat el 17 de juliol de 1933 pel Parlament de Catalunya. El nom de Vila-sana fou una solució neutral per a l'agrupament d'entitats diverses segregades del terme de Castellnou de Seana: el nucli d'Utxafava, un agrupació de masies (la Novella Alta, la Novella Baixa, els Merlets, torre del Xammar i torre del Fages), i el despoblat dels Oberts (antiga població anomenada Albercs). Utxafava aportava relativament pocs metres quadrats al nou terme municipal, per tant, el seu pes no féu decantar la balança a l'hora de buscar el nom del nou municipi; a més, Vila-sana apel·lava a la vitalitat d'aquesta nova entitat, i fent fora l'antiga nominació, també s'estalviava la riota dels pobles veïns, que sovint buscaven la rima malsonant d'Utxafava. Per tant, amb una crida al sentiment de pertinença local, es va redoblar la voluntat dels habitants de Vila-sana per foragitar l'antic nom, una actitud bel·ligerant que amb el temps s'ha anat debilitant. Lamentablement, a l'actualitat poca gent sap a què fa referència el nom Utxafava, fins i tot a dins de la comarca del Pla d'Urgell. Trobem el nom escrit en diferents variants, segons el document: Utxafava (Utxafaba), Uxafava (Utxafaba), Oxafava (Oxafaba o Oxafaban), Oixafava (Oixafaba), Uixafaba, Uvaxafaba, Uxefave, Oxasava, Orsafava, Exafava (Exafaba), Exifava (Exifaba). Coromines, seguit per Turull, fa anar l'aigua al seu molí i, a partir de la variant Orsafava, només documentada en una sola ocasió, clarament mal escrita, construeix la seva teoria: Hort-sa-fava (un lloc, més l'article salat, més un genèric referit als llegums, a imitació d'altres toponímies com Montsacopa, Collserolla o Castellsapera). Turull comenta que el topònim està format semànticament per l'activitat humana; el seu estrat lingüístic és una evolució del llatí cap al català i morfològicament està compost per la suma de dos noms.[76]

A l'hora de buscar el significat de l'arrel inicial del topònim, utxa- o otxa-, caldria mirar llocs relacionats amb el País Basc i Navarra. Per exemple: Otsagabia (Ochagavía), Otxandio (Ochandiano), Otxaran (municipi de Zalla), Utxarain (municipi de Bedia), el municipi d'Ochánduri (la Rioja), el despoblat d'Ochate (municipi de Treviño, a Burgos), el paratge d'Otxaportillo (al parc natural d'Urbasa), el barri d'Otxarkoaga (on hi ha l'ermita de Begoña, a Bilbao), el coll d'Otxondo (Navarra), o el riu Otsarain (afluent del riu Oria). I altres de similars com a Castella, Galícia o França: Ochando (municipi de Santa Maria la Real de Nieva, Segòvia), Ochando (municipi de Matilla de los Caños del Río, Salamanca), Ucha (municipi de Poio, Pontevedra), Uchaud (Departament de Gard, França), o Uchaux (Departament de Vaucluse, França).

També existeix la possibilitat que sigui un mot iber, i a la seva discutidíssima vinculació amb la llengua basca. No entrarem en aquest debat estèril, tot i que els topònims bascoïdes són força abundants al Piri-

72. Gaspar FELIU i MONFORT, «La baronia d'Utxafava (1283-1422)», *Acta Historica et Archaeologica et Mediaevalia,* núm. 25 (2003-2004), p. 257-276.

73. Josep IGLÉSIES, «El fogaje de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, núm. 34 (1962), p. 249-356; Esther REDONDO GARCÍA, *El fogatjament general de Catalunya de 1378* (Barcelona, 2002), p. 29 i 211. Vegeu: Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció* (Barcelona, 1981); Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497: estudi i transcripció*, 2 vols. (Barcelona, 1991).

74. Antoni BACH RIU, *Bellpuig i la seva antiga baronia al Pla d'Urgell* (Tàrrega, 1972), p. 52.

75. Gaspar FELIU i MONFORT, «Un poble ressorgit: Utxafava (Pla d'Urgell) al segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària,* núm. 17 (2004), p. 439-454.

76. J. COROMINES, *Onomasticon Cataloniae...*, vol. VIII, p. 158-160; A. TURULL, *La toponímia de les comarques de Ponent...*, p. 121, 143 i fitxa 2079.

neu, però també a la plana, vegeu: Ivars, Tàrrega, Ondara, etc. L'arrel otoa- o otsa- podria derivar de tres possibles paraules basques. Una seria etsea- o etsa-, que significa casa, la qual aniria bé si donéssim com a bona la variant Esafova, fonèticament similar al despoblat dels Eixaders (també dits Exaders, Exadés, Axaders, etc.), així com Preixana o Preixens, i que es podria vincular amb topònims bascos com Etxauri, Etxarri [municipi de Mugiro], Etxaide (municipi d'Elizondo) i Etxano (municipi d'Amorebieta). Una altra seria otza-, que en basc significa fred. Si barrejem de l'iber i el llatí etsa-fova (la casa del clot) o otza-fova (el clot fred).

La tercer paraula basca, i la més versemblant, és otxoa-, otsa- o otso- que significa llop. Molts dels llocs que abans hem citat al País Basc i Navarra estaven relacionats amb els llops o en els seus escuts municipals apareix un llop. Otsa-fova seria el clot dels llops. La vinculació de l'home amb el llop a Catalunya té una llarga història, ens podem remuntar al llop que apareix en el revers d'algunes monedes iberes dels Ilergetes.[77] Però també està altament lligat amb la toponímia. Viles com: Llobera (al Solsonès), Lloberola (municipi de Biosca, la Segarra), Llobatera (municipi de Llagostera, el Gironès), Viladellops (municipi d'Olèrdola, l'Alt Penedès), Cantallops (l'Alt Empordà), Gratallops (el Priorat). Altres indrets com: El pas del llop (Vernet de Conflent), El portal del llop (Morella), La roca del llop (els Ports), El toll dels llops (Pinell de Solsonès), La bassa dels llops (Navès, el Solsonès), La rasa del llop (Ivorra, la Segarra), La coma del llop (Andorra), El clot del llop (Sant Martí de Sobremunt l'Osona i a les muntanyes de Prades), El paratge de Vall-Llobera (Castellfollit de Riubregós), La fondalada de Gratallops (entre Pujalt i l'Astor, a la segarra calefina), i l'antic alou de Cantallops a Horsavinyà (al Maresme, on hi ha una ermita dedicada a sant Llop). Fins i tot l'existència de cognoms com Llop o Llobet.

Fig. 5. Escut d'Otsagabia, casa particular de la vila, 1650-1700 (foto: X. Lasada).

Fig. 6. Seca d'Ilitirda, es Ilergetes, 80-72 (a. C.).

77. Vegeu: Albert MANENT, *El llop a Catalunya. Memòria, llegenda i història* (Lleida, 2004).